

MAGDALENA CZĄLCZYŃSKA-PODOLSKA*

UTILIZATION AND PRESERVATION OF HISTORIC GARDENS AND THE DEVELOPMENT OF GARDEN TOURISM

UŻYTKOWANIE I OCHRONA ZABYTKOWYCH ZAŁOŻEŃ OGRODOWYCH A ROZWÓJ TURYSTYKI OGRODOWEJ

Abstract

Garden tourism is a rapidly growing trend which is perfectly visible in Western European countries as well as in the United States and Canada, and which is also becoming increasingly noticeable in Poland. This article presents a discussion of the use and preservation of historic garden complexes in the context of the growing popularity of gardens as places where people can spend their time. The aim of the paper is to define user needs and the requirements concerning garden development which are created by their increased use.

Keywords: garden tourism, historic gardens, preserving historic gardens, using historic gardens

Streszczenie

Turystyka ogrodowa to dynamicznie rozwijający się trend, doskonale widoczny w krajach Europy Zachodniej, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, ale też coraz wyraźniej w Polsce. W artykule rozważane jest zagadnienie użytkowania i ochrony zabytkowych założeń ogrodowych wobec rosnącej popularności ogrodów jako miejsca spędzania czasu. Celem artykułu jest określenie potrzeb użytkowników oraz wskazanie wymagań dla zagospodarowania, jakie wnosi wzrost użytkowania

Słowa kluczowe: turystyka ogrodowa, ochrona zabytkowych ogrodów, użytkowanie ogrodów zabytkowych

* PhD Eng. Arch. Magdalena Czałczyńska-Podolska, Department of Landscape Architecture, Faculty of Environmental Management and Agriculture, West Pomeranian University of Technology in Szczecin.

1. INTRODUCTION

The image of tourism is becoming increasingly different from the one we are used to. New types of tourism have emerged such as questing, geocaching or live action role-playing games which are played using GPS technology¹. Garden tourism is a rapidly growing trend, which is related to a fascination with garden art and landscape architecture. It is, most of all, perfectly visible in Western European countries, as well as in the United States and Canada, and is also becoming increasingly noticeable in Poland. Garden tourism is classified as a type of ecotourism² and mostly encompasses sightseeing in parks, historic gardens and arboreta, as well as participating in garden festivals and exhibitions.

Garden tourism is not a new form of activity – it was already known in ancient times. It was first mentioned, for example, in texts describing the gardens of ancient Egypt. According to Alix Wilkinson, Rameses II showed his guests around temple gardens³. During antiquity, travellers often visited the gardens of Babylon, as well as Roman and Greek gardens. There are many mentions of visits to gardens in travel diaries from past centuries which have been preserved (e.g. Ibn Batuta's memories recorded in his journal, i.e. "A gift to those who look at the curiosities of cities and the wonders of journeys" [own translation] dated 1355)⁴. Visiting the most famous Italian and French gardens became one of the components of educational programmes over time. Memories of visiting famous gardens are presented, for example, as part of memoirs written by the Polish travellers Wacław Rzewuski and Jan Potocki. The 19th and the 20th centuries saw a rapid development of garden tourism, which was related to the emergence of new types of garden complexes and their public accessibility. It was not only gardens surrounding historic mansions and palaces, but also botanical and zoological gardens as well as spa parks and garden complexes presented during great exhibitions that became leisure destinations.

In recent years the fascination with gardens has been growing. Research carried out in Canada, New Zealand and the U.S. concerning ways to spend leisure time has shown that gardening is the second most popular leisure activity after walking. Surprising as it may seem, garden tourism has recently become the dominant form of tourism in the United States. Every year there are more people who visit gardens than go to Disney World or Disneyland. As the study entitled "Travel activities and motivation survey", which was conducted in 2007, has shown, botanical gardens alone were visited by over 265 m Americans during a period of two years⁵.

National Geographic reported that among the most famous gardens which attract large numbers of visitors and are prepared for garden tourism are the following: the Gardens of Versailles, Kew Garden, Powerscourt Gardens, Butchart Gardens, Villa d'Este, Dumbarton Oaks, Gardens of the Villa Éphrussi de Rothschild, Stourhead,

¹ http://www.map4u.pl/pl/cms/artykuly/inspiracjeturysty/nowe_trendy/ (access: 1.09.2013).

² According to the Quebec Declaration on Ecotourism (2002), ecotourism is a form of sustainable tourism which stands out in that it actively contributes to the protection of natural as well as cultural heritage, and involves local communities in planning and development, thus improving their well-being. D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, 49.

³ R.W. Benfield, *Garden Tourism*, CABI, Oxfordshire 2013, 30.

⁴ P. Hobhouse, *The Story of Gardening*, London 2002.

⁵ R.W. Benfield, *Garden Tourism*...

The Master-of-Nets Garden, and Sans Souci⁶. In Poland the most famous gardens often visited by tourists are, for example, the garden in Wilanów, the *Ogród Saski* (the Saxon Garden), the *Ogród Łazienkowski* (Łazienki Garden), the garden in Natolin, the *Park Ujazdowski* (Ujazdów Park), the *Skaryszewski* park in Warsaw, *Arkadia* park, the garden in Puławy, the park in Żelazowa Wola, the park in Oliwa, the *Szczytnicki* park in Wrocław, the garden in Łańcut, the park in Pszczyna, and the *Mużakowski* park, as well as botanical gardens in Warsaw, Krakow, Wrocław, Łódź and Lublin⁷. These are the real elite of garden complexes, but smaller and less well-known gardens are also becoming increasingly popular. Lately, many display gardens have been established near large garden centres, as well as private gardens whose owners make them available to the public. Regardless of the styles they represent and the time when they were set up, gardens enjoy a constantly growing popularity.

Judging by the current trends in tourism in Western Europe and all over the world, we can say that there will be a growing interest in visiting gardens as well as in garden tourism as a form of spending leisure time in the nearest future in Poland, too. Data obtained from the National Heritage Board of Poland indicates that as many as 7,089 sites are listed in the register of objects and sites of historical interest in the category of vegetation in Poland. According to an overview presented in *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce* (Historic Parks and Gardens in Poland) (1991, with a supplement dated 1994), 9,182 parks had been registered by 1993, out of which 5,430 had been entered in the register of objects and sites of historical interest. Among historic gardens there were 5,859 manor gardens, 2,267 palace gardens and 136 castle gardens. This means that the sector has great recreational and tourism potential (even if one takes into account the fact that the majority of sites need restoring⁸). Both the growing popularity of gardens as visiting sites and the unfulfilled potential of Polish garden complexes show that it would be reasonable to take a closer look at issues related to providing access to and using historic gardens. Soon it might be necessary to prepare special strategies and programmes to make parks and gardens available to visitors, which will both promote a city as well as local cultural and natural heritage and raise the awareness of the threats to valuable garden complexes posed by their increased use.

2. AIM OF THE RESEARCH

The aim of this research was to identify user needs as well as threats to the functioning of gardens, especially historic ones, that are posed by intensified use and the growth of garden tourism, and to propose new requirements related to developing gardens in order to reconcile the need to preserve garden complexes with the growing need for commercialisation and “product consumption”.

⁶ <http://travel.nationalgeographic.com/travel/top-10/gardens/#page=1> (access: 20.08.2013).

⁷ A. Pawlikowska-Piechołka, *Turystyka ogrodowa w zabytkowych parkach i ogrodach*, „Problemy Ekologii”, vol. 13, no. 4, July–August 1999, 218.

⁸ Only 823 sites do not require repairs. Website of the National Heritage Board of Poland: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ (access: 20.08.2013).

3. STATE OF THE RESEARCH – USING HISTORIC GARDENS IN ACCORDANCE WITH THE FLORENCE CHARTER

The issue of preserving historic garden complexes was addressed in the Florence Charter, which was adopted on 21 May 1981 by the ICOMOS-IFLA International Committee and the International Committee on Historic Gardens.

According to the Florence Charter, a historic garden is an architectural garden composition which is evaluated from a historical or artistic perspective and which is a testimony to culture, a given style and an artist's original vision. A historic garden is designed to be visited and viewed; however, access to such a garden is limited in order to protect culture, history and nature from destruction. This is why historic gardens should only be used as places of recreation and fun in exceptional circumstances. The active forms of recreation and entertainment that are exceptionally allowed in such places should raise a garden's value and not destroy it. Additionally, the Florence Charter recommends that sport and recreation facilities be located next to historic gardens, which are traditionally oriented towards tranquility and quiet leisure, so as to provide complementary recreational experiences. The adjustment of a historic garden's functional programme, though important, should always be secondary to preservation and conservation, which is the main priority. Therefore, sightseeing should be organized with the aim of keeping the right atmosphere and mood⁹. Any decisions regarding the form of using historic gardens should be made following a detailed analysis of whether activities undertaken in order to adapt a given site to the users' needs might compromise its *genius loci*. Ongoing treatments should also be carried out with due care. Regenerated species of trees and shrubs must be subjected to appropriate selection so as to ensure the continuity of species, and restoration work should be preceded by a thorough study concerning all phases of a given garden complex's development.

4. DESCRIPTION OF THE RESEARCH

Due to the limited amount of source data about garden tourism participants, the following research methods were used – field research involving observations of the behaviour of garden users, and interviews conducted with visitors based on a previously prepared questionnaire. The study related to observing garden users was carried out in a rose garden (the *Różanka*) in Szczecin in August and September 2013 among 50 people.

The information collected in this way was supplemented with a review of the literature on the use of historic gardens and related problems as well as the visible directions of development of garden tourism. On this basis, the following were identified:

- the motivations and needs of garden users,
- threats to garden complexes and the protective measures that will be necessitated by the growing popularity of gardens.

⁹ COMOS, ICOMOS-IFLA International Charter for Historic Gardens, Florence 1981.

5. RESULTS

Ogród Różany (Rose Garden) in Szczecin

The rose garden in Szczecin, i.e. *Różanka* (*Rosengarten*) was set up in order to celebrate a gardeners' meeting in 1928. The small garden, which has an area of 2 ha and where 10,000 rose bushes have been planted in rose beds, is furnished with the *Ptasia Studnia* (A Bird's Well) fountain created by Kurt Schwerdtfeger and presenting four geese taking wing. The garden survived the turmoil of the war without serious damage. In the 1950s a detailed inventory of the roses was made and measures were taken to replace all the plants and, at the same time, keep the layout of beds unchanged. In the middle of the garden, several small, circular, interconnected pools with a fountain were built. The garden had its heyday until the early 1970s, but unfortunately it fell into ruin at the beginning of the 1980s. Not one rose bush was left growing and the garden turned into a neglected wasteland, where it was difficult to find traces of its former glory. In 1983 the area where *Różanka* was located was handed to the Archdiocese of Szczecin and Kamień. The city of Szczecin became the garden's owner again in 2005. *Różanka* was entered into the register of objects and sites of historical interest and renovation work was commenced. Its image from the 1930s was recreated and it was opened publicly on 20 April 2007. 9,000 roses, and 99 varieties of roses, have been planted there, as well as rare trees and shrubs such as the American buckeye, Amur cork tree, Serbian spruce and American hornbeam. The garden has been adapted to the needs of people with physical disabilities as well as equipped with lighting and landscaping elements. It also has a playground, a summer stage, and a pergola lane where exhibitions are held. It has become a tradition to organise concerts there at weekends in the summer season – they transform *Różanka* into the *Różany Ogród Sztuki* (Rose Garden of Art). In the future, a year-round place to eat is to be established there.

As field research has shown, the rose garden in Szczecin is very popular. Both the way in which the land is used there and its attractive location (the garden is a part of a triangle-shaped green area linking the *Jasne Błonia* green and *Kasprowicz's* park with the *Lasek Arkoński* wood) cause *Różanka* to be visited "by accident" and "on one's way somewhere" as well as intentionally as a leisure destination. The garden primarily functions as a kind of city park, but its programme is more interesting and sophisticated – the vast majority of the garden's users are inhabitants of Szczecin, among whom there are mostly women, especially the retired. Mothers with small children constitute the second largest group of users. The vast majority of people visiting the garden in summer go there once a week or more. The motivation behind spending time there is mainly the peace and quiet, the possibility of communing with nature and art as well as admiring the scenery, and also the fact that there are good conditions for spending time with family or friends. While visiting *Różanka* people attend concerts, watch exhibitions, and meet up to talk with friends and acquaintances, or for more prosaic reasons, for example, to take a walk with a child. The majority of visitors spend more than an hour in the garden. As for the weaknesses in the manner the place has been developed, the users mainly point to insufficient parking space and the lack of a year-round place to eat or a café. The lack of public toilets is also noticeable. The majority of the garden's users also stress its seasonal nature and the limited possibility of using the garden at times other than summer. When asked what they like the most about the way in which *Różanka* has

been developed, the users mention the large number of rose beds, the fountain, and comfortable paths. The vast majority of visitors emphasise *Różanka*'s uniqueness, i.e. the special mood and atmosphere that prevails there.

User needs in the context of preserving garden complexes

As the research carried out in *Różanka* has shown, the user needs which a garden complex may have to satisfy are very diverse. The specific character of a historic garden makes it possible to meet even the most sophisticated needs, for example, those related to self-improvement. The garden does not really function as a tourist attraction; it is rather a place with great potential for satisfying the recreational needs of the city's inhabitants. This is connected with the poor marketing of *Różanka* (for example, it does not have a website) as well as the lack of ideas for its operation in the off-season, and also with the lack of similar, competitive garden complexes.

A more in-depth analysis shows that the needs to be satisfied in gardens can be divided into groups corresponding to levels of the hierarchy of needs. One of the most popular classifications of needs in people's lives was proposed by A. Maslow. According to this conception, needs are hierarchical in nature and can be divided into seven groups¹⁰.

At the most basic level, a garden complex can satisfy one's physiological needs related to the improvement of the state of the body by allowing one to rest both physically and emotionally. In the context of a garden, the group of needs associated with safety corresponds to the possibility of meeting the needs that are related to "escaping" from everyday life, the city and noise, etc. The need for belonging is the next in the hierarchy. As for using gardens, it manifests itself as a need for recreation with family or friends and activity leading to social integration. A need for esteem is related to undertaking such forms of activities that help in gaining acceptance or even admiration. As for cognitive needs, a garden complex can satisfy these by performing didactic functions. Maslow placed the need for aesthetics and self-actualisation at the very top of the hierarchy of needs. These are reflected in the needs for contact with beauty, nature, landscape and the cultural aspects of a given space as well as in the need for pursuing one's passions and hobbies, and self-improvement.

Given the hierarchical nature of needs, it can be assumed that those who visit gardens can be divided into groups based on their motivations and thus into groups in terms of their requirements. People mostly come to gardens in order to simply improve their physical or mental state and rest. The remaining groups are made up, in the following order, by: users who are focused on themselves and withdrawn, users who are open to meeting other people, and those who look for challenges, knowledge, information and beauty. The research that has been carried out indicates that the users of historic gardens are strongly motivated by the need for knowledge, beauty, or even self-actualisation, i.e. needs that are high in the hierarchy. Historic gardens are more often visited by demanding than "mass" tourists, and the sense of belonging to a kind of group of "elite tourists" is not rare among them.

The potential possibility of meeting even those needs that are high in the hierarchy causes historic gardens to easily attract a large number of users. Unfortunately, a large crowd of visitors may pose a threat to gardens, both in cultural and environmental terms. Too many tourist attractions (concerts, exhibitions) and a programme that

¹⁰ J. Sankowski, T. Gracz, *Psychologia w rekreacji i turystyce*, AWF, Poznań 2001.

is too extensive (numerous service points and places to eat) as well as insufficient development of the site (lack of toilets, parking places or rest areas) may contribute to a garden's degradation. An excessive number of tourist attractions generate an excess of users having a very diverse range of needs and expectations. On the one hand, this leads to a reduction in the site's value and the disappearance of its characteristic features; on the other hand, it simply destroys its natural features (picking flowers, breaking branches, etc.) and distorts the historical image of a garden. This situation is exacerbated by the fact that, over time, the negative impact of exceeding the natural tourist capacity (even if the number of users remains at the same level) gets stronger as the environment's natural regeneration capacity becomes compromised. This leads to progressive environmental degradation which manifests itself in lowered species biodiversity and the expansion of stronger non-native species. Given these threats, it is necessary that a garden's tourist capacity be controlled and respected¹¹. The maximum number of users which is safe for a historic park is 50 people per 1 ha. This number is, however, unrealistic in the case of well-known parks and gardens, and is usually highly exceeded. Is it possible, though, to adopt a certain standard for historic gardens which would specify the elements of a programme that are necessary given the users' needs?

6. CONCLUSIONS

It seems that the uniqueness of a garden complex and its *genius loci* should always be treated as a priority. However, without promotion, the historic garden complex is only doomed to function locally as a city park and an everyday recreation area for local citizens. The popularisation of a site and extension of a programme as well as its adaptation to contemporary recreational needs usually entails weaker protective measures. On the other hand, restrictive protective measures generally limit a garden complex's functional programme, which consequently reduces its attractiveness for potential users.

The motivations behind visiting gardens are certainly very diverse, although one can clearly identify a dominant group of users, i.e. women. The specific character and mood of a historic garden as well as its environmental and cultural value allow it to properly satisfy the needs associated with beauty, knowledge or even self-improvement. The rising popularity of gardens as places where people can spend their time, and even as a tourist attraction, also makes it necessary to cater for the most mundane and basic needs, which are often marginalised for protective reasons.

Therefore, every historic garden or park should have a programme which would regulate access to it while taking into account preservation rules and which would detail the possibilities of its development as a tourist site.

As for adapting gardens to the needs of contemporary users and expanding their functional and spatial programmes, it is necessary that gardens be made accessible to all age groups as well as to people with different interests and different levels of physical ability. The introduction of special equipment for people with disabilities might face difficulties; nonetheless, it should be treated as a priority – as an ideological objective aimed to popularise garden tourism.

¹¹ Tourist capacity – the maximum number of tourists that will not disturb the balance of the natural, social, and cultural environment. A. Pawlikowska-Piechotka, *Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*, 1st ed., Novae Res, Gdynia 2001, 26.

It should also be standard practice to cater for the users' basic needs such as convenient communications and access (while taking into account the needs of people with disabilities), rest areas (gazebos, benches) as well as access to toilets and a place to eat. Toilets and places to eat should be located in a garden's immediate vicinity if it is not possible to place them within the garden itself.

In order to minimise the negative impact of users on a garden, an individual preservation programme should be prepared for every such site pointing to the limitations related to its use, for example, unacceptable forms of activity (e.g. organising mass events), objects and facilities which may not be located within its area, or potential requirements concerning time limits on using such a site.

Certainly, it is not that every historic garden should cater for the tastes and needs of every user. The somewhat elitist character of such gardens, or rather the attempt to underline the specificity and nature of a given garden complex, should also result from the available forms of use. However, every site requires individual analysis and evaluation of the forms of activity which can and should be offered to people. Undoubtedly, walking and sightseeing while maintaining a safe distance should not be regarded as the only acceptable form of activity in a historic garden. Attending concerts, watching exhibitions, participating in photography, painting or gardening workshops, and family picnicking are just some of the activities which are worth taking into account when preparing a conservation project for a given garden complex. One should consider the following as the acceptable elements of land development, depending on the character and area of a given site: routes for running, rapid walk, and Nordic walking, cycle lanes, health paths, squares for playing table games and field chess, places for concerts and dancing, swings for both children and adults as well as lawns for picnics, flying kites and practising tai-chi, etc.

The topics that are discussed here certainly do not exhaust the subject of the growing and changing needs of those who use historic gardens, which are exceptionally sensitive and demanding sites. Further large-scale research is required in order to allow us to better understand the motivations of garden users, meet their needs and, at the same time, preserve valuable garden complexes.

REFERENCES

- BENFIELD R.W., *Garden Tourism*, CABI, Oxfordshire 2013.
- HOBHOUSE P., *The Story of Gardening*, London 2002.
- ICOMOS, *ICOMOS-IFLA International Charter for Historic Gardens*, Florence 1981.
- PAWLIKOWSKA-PIECHOTKA A., *Turystyka ogrodowa w zabytkowych parkach i ogrodach*, „Problemy Ekologii”, vol. 13, no. 4, July–August 1999.
- PAWLIKOWSKA-PIECHOTKA A., *Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*, 1st ed., Novae Res, Gdynia 2001.
- SANKOWSKI J., GRACZ T., *Psychologia w rekreacji i turystyce*, AWF, Poznań 2001.
- ZARĘBA D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/.
- <http://travel.nationalgeographic.com/travel/top-10/gardens/#page=1>.
- http://www.map4u.pl/pl/cms/artykuly/inspiracjeturysty/nowe_trendy/.

1. WSTĘP

Oblicze turystyki, do którego przywykliśmy, zmienia się coraz wyraźniej w ostatnich latach. Pojawiają się nowe jej odmiany jak *questing*, *geocaching* czy też gry terenowe z technologią GPS¹². Turystyka ogrodowa to kolejny dynamicznie rozwijający się trend, związany z fascynacją sztuką ogrodową i architekturą krajobrazu, doskonale widoczny przede wszystkim w krajach Europy Zachodniej, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, ale też coraz wyraźniej w Polsce. Zaliczana jest ona do jednej z odmian ekoturystyki¹³, w ramach której mieści się przede wszystkim zwiedzanie parków, zabytkowych ogrodów i arboretów, ale też uczestniczenie w festiwalach i wystawach ogrodowych.

Turystyka ogrodowa nie jest nową formą aktywności i znana była już w starożytności. Jedną z pierwszych wzmianek o turystyce ogrodowej znajdziemy w opisach ogrodów starożytnego Egiptu. Według Alix Wilkinson ogrody świątynne Ramzes II wykorzystywał do oprowadzania gości¹⁴. W okresie antycznym podróżni odwiedzali ogrody babilońskie, rzymskie i greckie. W dziennikach z podróży, zachowanych z ubiegłych stuleci, możemy znaleźć wiele wzmianek o wizytach w ogrodach (np. wspomnienia Ibn Battuty, zawarte w dzienniku *Podarunek dla patrzących na osobliwości miast i dziwy podróży* z 1355 roku)¹⁵. Zwiedzanie najstojniejszych włoskich i francuskich ogrodów stało się z czasem jednym z elementów programów edukacyjnych. Wspomnienia z odwiedzin słynnych ogrodów znajdziemy m.in. w dziennikach polskich podróżników: Wacława Rzewuskiego i Jana Potockiego. XIX i XX wiek przyniósł dynamiczny rozwój turystyki ogrodowej, związany z pojawieniem się nowych form założeń ogrodowych oraz ich upublicznianiem. Nie tylko ogrody przy zabytkowych rezydencjach i pałacach stały się miejscem wycieczek, ale też ogrody botaniczne, zoologiczne, parki zdrojowe oraz założenia towarzyszące wielkim wystawom.

W ostatnich latach możemy mówić o rosnącej fascynacji ogrodami. Jak wykazały przeprowadzone w Kanadzie, Nowej Zelandii i USA badania dotyczące spędzania wolnego czasu, ogrodnictwo zajmuje drugie po spacerowaniu miejsce w rankingu aktywności rekreacyjnych. W Stanach Zjednoczonych turystyka ogrodowa, choć może się to wydać zaskakujące, stała się w ostatnich latach dominującą formą turystyki. Co roku więcej turystów odwiedza ogrody niż Disneyworld i Disneyland. Jak wykazały przeprowadzone w 2007 roku badania *The 2007 Travel Activities and Motivation Survey*, w ciągu dwóch lat ponad 265 mln Amerykanów odwiedziło same ogrody botaniczne¹⁶.

Według National Geographic do najbardziej znanych ogrodów, przyciągających ogromne rzesze odwiedzających i przygotowanych dla turystyki ogrodowej, należą: Ogrody Wersalskie, Kew Garden, Powerscourt Gardens, Butchart Gardens, Villa d'Este, Dumbarton Oaks, Gardens of the Villa Éphrussi de Rothschild, Stourhead,

¹² http://www.map4u.pl/pl/cms/artykuly/inspiracjeturysty/nowe_trendy/ (dostęp: 1.09.2013).

¹³ Według Deklaracji o Ekoturystyce z Quebec (2002). Jest to forma turystyki zrównoważonej, która z tej szerokiej koncepcji rozwoju turystyki wyróżnia się tym, że aktywnie przyczynia się do ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, angażuje lokalne społeczności w planowanie i rozwój, przyczyniając się do ich dobrobytu, oraz jest skierowana do turystów indywidualnych i podróżujących w małych grupach. D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, 49.

¹⁴ R.W. Benfield, *Garden Tourism*, CABI, Oxfordshire 2013, 30.

¹⁵ P. Hobhouse, *The Story of Gardening*, London 2002.

¹⁶ R.W. Benfield, *Garden Tourism...*

The Master-of-Nets Garden, Sans Souci¹⁷. W Polsce do najbardziej znanych i często odwiedzanych przez turystów należą: Ogród w Wilanowie, Ogród Saski, Ogród Łazienkowski, Ogród w Natolinie, Park Ujazdowski i Park Skaryszewski w Warszawie, Park Arkadia, Ogród w Puławach, Park w Żelazowej Woli, Park w Oliwie, Park Szczytnicki we Wrocławiu, Ogród w Łańcucie, Park w Pszczynie, Park Mużakowski oraz ogrody botaniczne w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Łodzi i Lublinie¹⁸. To prawdziwa elita założeń ogrodowych, ale również mniejsze i mniej znane ogrody cieszą się rosnącą popularnością. W ostatnim czasie pojawiło się wiele ogrodów pokazowych przy dużych centrach ogrodniczych oraz ogrodów prywatnych, których właściciele udostępniają je zwiedzającym. Niezależnie od prezentowanego stylu i czasu powstania ogrody cieszą się stale rosnącym zainteresowaniem.

Ze względu na panujące aktualnie trendy w turystyce w Europie Zachodniej i na świecie należy sądzić, że również w Polsce w najbliższych latach zacniemy coraz wyraźniej obserwować wzmożone zainteresowanie odwiedzaniem ogrodów i turystyką ogrodową jako formą spędzania wolnego czasu. W Polsce, według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w rejestrze zabytków w kategorii zieleń wyszczególnionych jest aż 7089 obiektów. Według przeglądu zamieszczonego w *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce* (1991, suplement 1994) do 1993 roku spisem objętych zostało 9182 parki, z czego 5430 obiekty wpisano do rejestru zabytków. Wśród ogrodów zabytkowych znalazły się: 5859 ogrodów dworskich, 2267 pałacowych, 136 zamkowych. Stanowi to ogromny (nawet wobec faktu konieczności remontu większości obiektów¹⁹) potencjał tak rekreacyjny, jak i turystyczny. Zarówno wzrastające zainteresowanie zwiedzaniem ogrodów, jak i niewykorzystany potencjał polskich założeń ogrodowych wskazuje na zasadne, aby przyjrzeć się bliżej problemom udostępniania i użytkowania ogrodów zabytkowych. Być może w krótkim czasie konieczne stanie się opracowanie specjalnych strategii i programów udostępniania parków i ogrodów zwiedzającym, które będą łączyć w sobie zarówno promocję miasta i lokalnego dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego, jak i świadomość zagrożenia, jakie niesie dla cennych założeń ogrodowych wzrastająca intensywność użytkowania.

2. CEL BADAŃ

Celem badań było zidentyfikowanie potrzeb użytkowników oraz zagrożeń dla funkcjonowania ogrodów, zwłaszcza zabytkowych, jakie wnoszą wzmożone użytkowanie i rozwój turystyki ogrodowej, a także odkrycie nowych wymagań dla zagospodarowania ogrodów, tak by pogodzić potrzeby ochrony założeń ogrodowych z rosnącymi potrzebami komercjalizacji i „konsumpcji produktu”.

¹⁷ <http://travel.nationalgeographic.com/travel/top-10/gardens/#page=1> (dostęp: 20.08.2013).

¹⁸ A. Pawlikowska-Piechołka, *Turystyka ogrodowa w zabytkowych parkach i ogrodach*, „Problemy Ekologii”, vol. 13, nr 4, lipiec–sierpień 1999, 218.

¹⁹ Tylko 823 nie wymaga napraw. http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ (dostęp: 20.08.2013).

3. STAN BADAŃ – UŻYTKOWANIE OGRODÓW HISTORYCZNYCH WEDŁUG KARTY FLORENCKIEJ

Problem ochrony zabytkowych założeń ogrodowych stał się przedmiotem Karty Florenckiej uchwalonej 21 maja 1981 roku przez Międzynarodowy Komitet ICOMOS-IFLA i Międzynarodowy Komitet Historycznych Ogrodów.

Według Karty Florenckiej ogród historyczny jest kompozycją ogrodową i architektoniczną ocenianą z historycznego lub artystycznego punktu widzenia, stanowiącą świadectwo kultury, stylu oraz autorskiej wizji artysty. Przeznaczony jest do oglądania i do zwiedzania przy jednoczesnym jednak ograniczeniu swobody dostępu, która ma na celu ochronę wartości kulturowych, historycznych i przyrodniczych przed zniszczeniem. Z tego względu ogród historyczny jako miejsce rekreacji i zabawy powinien być użytkowany tylko w wyjątkowych sytuacjach. Dopuszczone w sytuacjach wyjątkowych aktywne formy rekreacji i zabawy powinny podnosić walory ogrodu, a nie powodować ich degradację. Jednocześnie Karta Florencka zaleca, aby przy ogrodach historycznych, zorientowanych tradycyjnie na ciche i spokojny wypoczynek, lokalizować tereny sportu i rekreacji, które będą stanowić uzupełniającą ofertę programową. Dostosowanie programu funkcjonalnego ogrodu historycznego, choć ważne, powinno stanowić zawsze zagadnienie drugorzędne wobec traktowanej priorytetowo ochrony i konserwacji. Z tego też względu organizowanie zwiedzania ogrodu powinno mieć na celu utrzymanie właściwej atmosfery i nastroju²⁰. Wszystkie decyzje odnośnie do form użytkowania ogrodu zabytkowego powinny być podejmowane po uprzedniej szczegółowej analizie, czy związane z tym działania dostosowujące obiekt do potrzeb użytkowników nie spowodują naruszenia *genius loci*. Również bieżące zabiegi pielęgnacyjne muszą odbywać się z należytą ostrożnością. Odnawiane gatunki drzew i krzewów muszą podlegać odpowiedniej selekcji, aby zachować ciągłość gatunków, podejmowane zaś prace restauracyjne poprzedzić powinny wnikliwe studia z uwzględnieniem wszystkich faz rozwoju założenia.

4. OPIS BADAŃ

Ze względu na ograniczone dane źródłowe dotyczące uczestników turystyki ogrodowej wśród wykorzystanych metod badawczych znalazły się: badania terenowe obejmujące obserwacje zachowania użytkowników ogrodów, oraz wywiady z odwiedzającymi, oparte o przygotowany wcześniej kwestionariusz. Badanie dotyczące obserwacji użytkowników ogrodów przeprowadzono w ogrodzie różanym (tzw. Różance) w Szczecinie, w miesiącach sierpień – wrzesień 2013 roku, i objęto nim 50 osób.

Informacje zebrane na tej podstawie uzupełniono o przegląd literatury dotyczący użytkowania ogrodów zabytkowych i problemów z tym związanych oraz widocznych kierunków rozwoju turystyki ogrodowej. Na tej podstawie określono:

- jakie są motywacje i potrzeby użytkowników ogrodu,
- jakie są zagrożenia dla założeń ogrodowych oraz jakich działań ochronnych wymagać będzie zwiększające się zainteresowanie ogrodami?

²⁰ ICOMOS, *Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA-ICOMOS*, Florencja 1981.

5. WYNIKI

Ogród Różany w Szczecinie

Szczeciński ogród różany – Różankę (Rosengarten) założono z okazji zjazdu ogrodników w 1928 roku. Niewielki ogród o powierzchni 2 ha oprócz kwater różanych, w których zasadzono 10 tysięcy krzewów różanych, wyposażono w fontannę Ptasia Studnia autorstwa Kurta Schwerdtfegera, przedstawiającą zrywające się do lotu cztery gęsi. Ogród zawieruchę wojenną przetrwał bez większego uszczerbku. W latach 50. XX wieku wykonano szczegółową inwentaryzację róż oraz podjęto działania związane z całkowitą wymianą materiału roślinnego, zachowując jednocześnie niezmieniony układ rabat. Pośrodku ogrodu wybudowano kilka niewielkich połączonych ze sobą okrągłych basenów z fontanną. Do początku lat 70. XX wieku ogród przeżywał swój okres świetności. Niestety, na początku lat 80. XX wieku ogród popadł w zupełną ruinę. Nie zachował się ani jeden krzak róży, a ogród stał się zaniedbanym nieużytkiem, w którym trudno było się dopatrzeć śladów jego dawnej świetności. W 1983 roku teren Różanki został przekazany Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, a w 2005 roku miasto stało się ponownie właścicielem ogrodu. Obiekt został wpisany do rejestru zabytków i rozpoczęto prace nad jego rewaloryzacją. 20 kwietnia 2007 roku oddano do użytku Różankę w odtworzonej z lat 30. XX wieku postaci. W ogrodzie znalazło się 9 tysięcy róż w 99 odmianach, a także rzadkie drzewa i krzewy, m.in. kasztanowiec gładki, korkowiec amurski, świerk serbski, grab amerykański. Ogród dostosowano do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo, wyposażono w oświetlenie i matę architekture. W ogrodzie znalazł się też plac zabaw, letnia scena i alejka z pergolą, która stanowi miejsce prezentowania wystaw. Tradycją stały się tu weekendowe koncerty w sezonie letnim, które zamieniają Różankę w Różany Ogród Sztuki. W przyszłości ma tu także powstać całoroczny lokal gastronomiczny.

Jak wykazały badania terenowe, ogród różany w Szczecinie cieszy się dużą popularnością. Zarówno jego sposób zagospodarowania, jak i atrakcyjna lokalizacja (ogród stanowi część zielonego klina łączącego Jasne Błonia i Park Kasprowicza z Łaskiem Arkońskim) sprawiają, że Różanka odwiedzana jest zarówno „przypadkiem” i „po drodze”, jak też jako docelowe miejsce wycieczek. Ogród funkcjonuje przede wszystkim jako rodzaj parku miejskiego, jednak o bardziej interesującym i wyrafinowanym programie – użytkownicy to w zdecydowanej większości szczecinianie, wśród których przeważają kobiety, większość w wieku emerytalnym. Drugą z kolei pod względem wielkości grupę użytkowników stanowią matki z małymi dziećmi. Zdecydowana większość odwiedzających ogród w sezonie letnim przychodzi tu raz w tygodniu lub częściej. Motywacją do spędzenia w nim czasu jest dla użytkowników przede wszystkim spokój, możliwość obcowania z naturą i ze sztuką, podziwianie scenerii, a także warunki do spędzania czasu z rodziną lub przyjaciółmi. Odwiedzający Różankę chętnie uczestniczą w koncertach, oglądają wystawy, spotykają się też, aby porozmawiać z przyjaciółmi i znajomymi, bądź z bardziej prozaicznych względów, takich jak spacer z dzieckiem. Większość odwiedzających spędza w Różance ponad godzinę. Wśród słabych stron zagospodarowania użytkownicy przede wszystkim wskazują na niedostatek miejsc parkingowych oraz brak całorocznego punktu gastronomicznego lub kawiarni. Odczuwalny jest też brak publicznych toalet. Większość użytkowników podkreśla również sezonowość ogrodu i małe możliwości jego użytkowania poza sezonem letnim. Na pytanie zaś,

co w zagospodarowaniu Różanki podoba im się najbardziej, użytkownicy wymieniają: dużą ilość rabat różanych, fontannę i wygodne ścieżki. Zdecydowana większość podkreśla unikatowość Różanki, jej specyficzny nastrój oraz klimat.

Potrzeby użytkowników a ochrona założeń ogrodowych

Jak wykazały przeprowadzone w Różance badania, potrzeby użytkowników, jakie może zaspokajać założenie ogrodowe, są bardzo zróżnicowane. Specyfika zabytkowego ogrodu pozwala na zaspokojenie często nawet tych najbardziej wyrażonych potrzeb, związanych np. z samodoskonaleniem. Ogród nie funkcjonuje praktycznie jako atrakcja turystyczna, a bardziej jako miejsce mające duży potencjał w zakresie zaspokajania potrzeb rekreacyjnych mieszkańców. Jest to związane ze słabym marketingiem Różanki (brak chociażby strony internetowej obiektu), brakiem pomysłu na funkcjonowanie obiektu poza sezonem, ale też brakiem konkurencji w zakresie podobnych założeń.

Przy głębszej analizie potrzeby realizowane w ogrodach można posegregować w grupy odpowiadające hierarchii potrzeb. Jedną z najpopularniejszych klasyfikacji potrzeb życiowych człowieka, koncepcja A. Masłowa, zakłada hierarchiczność potrzeb życiowych i ujmuje je w siedem grup²¹.

Na poziomie najbardziej podstawowym założenie ogrodowe może realizować potrzeby fizjologiczne związane z regeneracją organizmu, umożliwiając odpoczynek fizyczny i psychiczny. Grupie potrzeb związanych z poczuciem bezpieczeństwa w kontekście ogrodu odpowiada możliwość zaspokojenia potrzeb związanych z „ucieczką” od codzienności, miasta, hałasu itp. Kolejną w hierarchii potrzeba przynależności w użytkowaniu ogrodów objawia się potrzebą rekreacji rodzinnej lub w grupie przyjaciół, aktywnością prowadzącą do integracji społecznej. Potrzeba uznania wiąże się z podejmowaniem w ogrodach form aktywności, które pomagają w zdobyciu akceptacji, a nawet podziwu. Potrzeby poznawcze z kolei założenie ogrodowe może zaspokajać przez pełnienie funkcji dydaktycznych terenu. Na samej górze hierarchii potrzeb Masłowa umiejscowił potrzebę estetyki i samorealizacji. Znajdują one odzwierciedlenie w motywacji, jaką jest dla użytkowników ogrodów potrzeba kontaktu z pięknem, naturą, walorami krajobrazowymi i kulturowymi przestrzeni oraz potrzeba rozwijania zainteresowań, hobby i doskonalenie się.

Biorąc pod uwagę hierarchiczność potrzeb, możemy przyjąć, że odwiedzający ogrody, tak jak dzielą się na grupy pod względem motywacyjności, dzielą się też na grupy pod względem wymagań. Najczęściej możemy się zetknąć z użytkownikami poszukującymi po prostu regeneracji i odpoczynku. Pozostałe grupy tworzą kolejno użytkownicy skupieni na sobie, zamknięci, użytkownicy otwarci na kontakty społeczne, poszukujący wyzwań, wiedzy i informacji oraz piękna. Przeprowadzone badania wskazują, że dla użytkowników ogrodów zabytkowych silną motywacją jest potrzeba poznawcza piękna, a nawet samorealizacji, a zatem potrzeby znajdujące się wysoko w hierarchii potrzeb. Więcej w ogrodach zabytkowych znajdziemy turystów wymagających niż „masowych”, a posiadanie poczucia przynależności do swego rodzaju „elity turystycznej” nie jest wcale odosobnionym przypadkiem.

Potencjalna możliwość zaspokojenia nawet wysoko stojących w hierarchii potrzeb sprawia, że ogrody zabytkowe mogą z łatwością generować dużą liczbę użytkowników. Niestety, duża rzesza odwiedzających może stanowić zagrożenie dla ogrodów zarówno pod względem kulturowym, jak i przyrodniczym. Do degradacji

²¹ J. Sankowski, T. Gracz, *Psychologia w rekreacji i turystyce*, AWF, Poznań 2001.

przez zwiedzających może przyczyniać się zarówno nadmiar atrakcji turystycznych (koncerty, wystawy) i zbyt bogata oferta programowa (liczne punkty usługowe i gastronomiczne), jak i zbyt ubogie zagospodarowanie (brak toalet, parkingów czy też miejsc wypoczynku). Pierwszy przypadek generuje nadmiar użytkowników o bardzo zróżnicowanym spektrum potrzeb i oczekiwań. Prowadzi to z jednej strony do obniżania rangi obiektu i zaniku jego specyfiki, a z drugiej – w prosty sposób niszczy walory przyrodnicze (zrywanie kwiatów, łamanie gałęzi itp.) oraz narusza tkankę historyczną ogrodu. Sytuację pogarsza fakt, że w miarę upływu czasu negatywny wpływ przekraczania chłonności środowiska (nawet przy stałe utrzymującym się poziomie użytkowników) wzmagają się, ponieważ zakłóceniu ulegają mechanizmy naturalnej regeneracji środowiska. Prowadzi to do postępującej degradacji przyrodniczej, objawiającej się obniżeniem bioróżnorodności gatunków, ekspansją gatunków silniejszych i obcych. Wobec powyższych zagrożeń konieczne jest kontrolowanie i egzekwowanie chłonności turystycznej ogrodu²². Za bezpieczną dla terenu zabytkowego parku ilość użytkowników przyjmuje się maksymalnie 50 osób na 1 ha. Jednak jest to wielkością nierealną w przypadku znanych parków i ogrodów i z reguły znacznie przekraczaną. Czy można jednak przyjąć pewien standard zagospodarowania dla ogrodów zabytkowych, który określałby wymagane ze względu na potrzeby użytkowników elementy programowe?

6. WNIOSKI

Wydaje się, że unikatowość założenia i ochrona jego *genius loci* powinny być zawsze traktowane priorytetowo. Jednak bez pewnej promocji zabytkowe założenie ogrodowe skazywane jest tylko na funkcjonowanie lokalne jako park miejski i miejsce rekreacji codziennej okolicznych mieszkańców. Popularyzacja obiektu, poszerzenie programu i dostosowanie do współczesnych potrzeb rekreacyjnych na ogół oznacza słabsze działania ochronne. Z drugiej strony, restrykcyjne działania ochronne ograniczają na ogół program funkcjonalny założenia, co skutkuje zmniejszeniem jego atrakcyjności dla potencjalnych użytkowników.

Motywacje odwiedzających ogrody są z pewnością bardzo zróżnicowane, choć wyraźnie można wyodrębnić tu dominującą grupę użytkowników – kobiety. Specyfika i nastrój ogrodu zabytkowego oraz jego walory przyrodnicze i kulturowe pozwalają mu dobrze zaspokajać potrzeby związane z pięknem, wiedzą, a nawet samodoskonaleniem. Wzrastające zainteresowanie ogrodami jako miejscem spędzania czasu, a nawet jako atrakcją turystyczną, sprawiają, że konieczne staje się zadbanie również o zaspokojenie tych bardziej przyziemnych, podstawowych potrzeb, które ze względów ochronnych są często marginalizowane.

Z tego też względu każdy ogród lub park historyczny powinien posiadać program udostępniania i promocji z uwzględnieniem zasad jego ochrony, przedstawiający szczegółowo możliwości rozwoju jako obiektu turystycznego.

Za niezbędne w zakresie dostosowania do potrzeb współczesnych użytkowników i związanego z tym poszerzenia programu funkcjonalno-przestrzennego należy uznać udostępnianie dla wszystkich grup wiekowych, osób o różnych zainteresowaniach

²² Chłonność turystyczna – maksymalna ilość turystów, jaka nie spowoduje zachwiania równowagi środowiska przyrodniczego, społecznego i kulturowego. A. Pawlikowska-Piechołka, *Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*, wyd. 1, Novae Res, Gdynia 2001, 26.

i różnym stopniu sprawności. Wprowadzanie urządzeń specjalistycznych dla osób niepełnosprawnych i szeroko pojęte udostępnianie może napotykać w ogrodach historycznych pewne trudności, jednak powinno być traktowane priorytetowo jako założenie ideowe, popularyzujące turystykę ogrodową.

Standardem powinno być też zadbanie o tak podstawowe potrzeby użytkowników jak: dogodny dojazd i dojście (z uwzględnieniem potrzeb niepełnosprawnych), miejsca wypoczynku (altany, ławki) oraz dostęp do toalet i punktu gastronomicznego. Te ostatnie, gdy nie jest to możliwe w ramach samego ogrodu, powinny być lokalizowane w jego bezpośrednim sąsiedztwie.

Z kolei w ramach minimalizowania negatywnego wpływu użytkowników na teren należy w każdym przypadku przygotować indywidualnie program ochrony, który wskaże ograniczenia w użytkowaniu: np. jakie formy aktywności są niedopuszczalne (np. organizowanie imprez masowych), jakie obiekty i urządzenia terenowe nie mogą być lokalizowane oraz czy wymagane są ograniczenia czasowe w korzystaniu z obiektu.

Z pewnością nie każdy ogród historyczny powinien pod względem oferty trafiać w gusta i potrzeby każdego użytkownika. Pewna elitarność, a raczej próba eksponowania specyfiki i charakteru założenia, powinna wynikać również z dostępnych form użytkowania. Każdy jednak obiekt wymaga indywidualnej analizy i oceny, jakie formy aktywności może i powinien w swej ofercie proponować. Z pewnością spacerowanie i oglądanie z zachowaniem bezpiecznego dystansu nie powinno kojarzyć się dłużej jako jedyna dopuszczalna w ogrodzie historycznym forma aktywności. Słuchanie koncertów, oglądanie wystaw, udział w warsztatach fotograficznych, malarskich czy też ogrodniczych, rodzinne piknikowanie to tylko niektóre z aktywności, które warto wziąć pod uwagę przy opracowywaniu projektu konserwacji założenia. Wśród dopuszczalnych elementów zagospodarowania, w zależności od charakteru i wielkości obiektu, warto rozważyć: trasy dla biegów, szybkich marszów, jazdy na rowerze, nordic walking, ścieżki zdrowia, place do gier stolikowych, szachów terenowych, miejsca do słuchania koncertów, miejsca do tańca, huśtawki dla dorosłych i dzieci, trawniki do piknikowania, puszczenia latawców, ćwiczeń tai-chi itp.

Poruszone zagadnienia z pewnością nie wyczerpują tematu rosnących i dynamicznie zmieniających się potrzeb użytkowników ogrodów zabytkowych, które stanowią wyjątkowo wrażliwe i wymagające obiekty. Wymagane są dalsze, prowadzone w dużej skali badania, które pozwolą lepiej zrozumieć motywacje użytkowników ogrodów, zaspokajając ich potrzeby i jednocześnie chronić cenne założenia.